

İRAN'A YÖNELİK YAPTIRIMLARIN KALDIRILMASININ DOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Abdullah Takım

Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
abdullahtakim@atauni.edu.tr

Prof. Dr. Fehim BAKIRCI

Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
fehimi.bakirci@atauni.edu.tr

Özet

İran'a yönelik olarak Birleşmiş Milletler, ABD ve AB tarafından uygulanan yaptırımların kaldırılması başta Türkiye olmak üzere dünya ve bölge ülkeleri için önemli fırsatları beraberinde getirmektedir. Yaptırımların kaldırılması ile birlikte İran ekonomisinin dünya ekonomisi ile yeniden bütünleşmesi sağlanırken Türkiye ekonomisi için de bir dizi etki ortaya çıkaracağı beklenmektedir. Yaptırımlar sonrası Türkiye-İran dış ticaret hacminin, her sektörde farklı olmak üzere önümüzdeki dönemde mevcut düzeyinin çok üzerinde gerçekleşeceği öngörülmektedir. Bu çalışmada, yaptırım sonrası İran'la sınır komşusu olan Doğu Anadolu Bölgesinden bu ülkeye yönelik olarak yapılacak ticaretin büyüklüğü, yönü ve muhtemel etkileri araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaptırım, Dış Ticaret, Doğu Anadolu, İran, Türkiye

Abstract

Lifted sections against Iran that were imposed by UN, The USA and EU creates important opportunities for regional and other countries especially for Turkey. It is expected that lifted sanctions will bring about series of effects for Turkey's economy while Iran's economy will be integrated into world economy. It is predicted that Turkey-Iran foreign trade volume will expand much greater than previous one in different sectors in the next period after sanctions. Volume, direction and potential effects of business which will be done after lifted sanctions from Eastern Anatolia Region that has a border with Iran is being investigated in this study.

Key Words: Sanction, Foreign Trade, Eastern Anatolia, Iran, Turkey

1. GİRİŞ

2010 yılının başlarında İran, nükleer müzakereler konusunda batılı ülkelerle müzakereler başlamış; 2011 yılında başlayan Arap Baharı ile bu görüşmeler kesintiye uğramıştır. 2013 yılında M. Ahmedinejad'ın yerine batı ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini savunan H. Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile müzakerelere yeniden başlanmıştır (Dağlı,2016). İran ile ABD, Rusya Federasyonu, Çin, İngiltere, Fransa, Almanya (P5+1 ülkeleri) arasında 2013'te Cenevre'de imzalanan geçici anlaşmaya göre nükleer programın kısıtlanması karşılığında yaptırımların gevşetilmesi öngörülmüştür. Ancak, 2014 yılının ilk altı ayında gerçekleştirilen müzakereler sonucunda taraflar arasında önemli görüş farklılıkları olduğu gerekçesiyle süreç dört ay uzatılmıştır. Yürütülen müzakerelerde ilerleme kaydedilmesine rağmen kapsamlı bir

çözümüne ulaşılamamış ve görüşmeler yedi ay daha uzatılmıştır. Nihayetinde taraflar, 2 Nisan 2015'te İran'ın nükleer programını en az 10 yıl süreyle sınırlandırılması karşılığında bu ülkeye yönelik ekonomik yaptırımların kaldırılması konusunda çerçeve anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşmanın kalıcı olması amacıyla BM'nin İran'a uyguladığı silah ambargosu, askeri tesislerin denetimine izin verilmesi vb. konulardaki sorunlar aşıldıktan sonra 14 Temmuz 2015'te kapsamlı bir anlaşma metni imzalanmıştır. Böylece taraflar arasında 12 yıl süren görüşmeler nükleer anlaşma ile son bulmuştur (Ünal, 2015:3). Nükleer anlaşma sonucu yaptırımların kaldırılması sadece İran'ın konumunu, politik çıkarlarını, Orta Doğu'daki rolünü ve ekonomisini değil; dünya, bölge ülkeleri ve Türkiye açısından etkileri farklı bir dizi sonuçlar ortaya çıkaracağı beklenmektedir.

Nükleer anlaşma sonrası uluslararası aktörler kendilerini yeniden konumlandırırken çok yönlü yansıması olan bu anlaşmanın Türkiye açısından güvenlik, ekonomi ve siyasi etkileri söz konusudur. Güvenlik açısından İran'ın nükleer silah üretmesi bölgedeki Türkiye-İran güç dengesinde İran lehine bir gelişme ortaya çıkardığından anlaşma, Türkiye'nin güvenliği açısından olumlu bir gelişme olarak algılanmaktadır. Siyasi açıdan ise nükleer anlaşma sonrasında küresel platformda öne çıkan İran'ın, Türkiye'nin Orta Doğu'daki etki alanını daraltabileceği; ABD, Rusya ve Çin'le birlikte hareket eden bir İran karşısında Türkiye'nin konumunun zayıflayabileceği tahmin edilmektedir (Ünal, 2015:9). Zira iki ülke arasında başta Suriye olmak üzere Irak ve Yemen konularında ciddi görüş ayrılıkları söz konusudur.

Yaptırımların kaldırılmasının ekonomik etkisi ise bu çalışmanın da konusunu oluşturan Türkiye-İran dış ticaretine olan etkisidir. Bu anlaşma ile iki ülke arasındaki var olan potansiyel ticaretin artması beklenmektedir. Zaten yaptırımların etkisiyle Türkiye ile İran arasında imzalanan ve 2015 yılında yürürlüğe giren Tercihli Ticaret Anlaşmasının etkileri sınırlı olmuş, iki ülke arasındaki ticaret hacmi yeterince artmamıştır. Yaptırımlar, iki ülke arasında ticareti artırmayı amaçlayan söz konusu anlaşmanın etkisizliğini artırıp, etkilerinin azalmasına yol açmıştır.

2. Kavramsal Olarak Yaptırım ve Ambargo

Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre bir ülkenin dış dünya ile ilişkilerini engellemeye ambargo; yasaya ve kurala karşı yapılan aykırı davranışlara verilen cezaya ise yaptırım denilmektedir. Yaptırımlar askeri olabileceği gibi ekonomik de olabilir. Ekonomik yaptırımlar (Akkutay, 2014: 417); esas olarak bir mal ya da ürünün dış ticaretinin yasaklanması amacını taşımaktadır. Bu tür yaptırımlar zaman zaman ekonomik ambargo olarak adlandırılrsa da ambargoların amacı bir devlete yapılan ihracatın durdurulmasıdır. Diğer bir ifadeyle ambargolar ekonomik yaptırımların bir türü şeklinde nitelendirilebilir.

3. İran'a Uygulanan Yaptırımların Tarihsel Geçmişi

İran, geçmiş dönemlerde ağırlıklı olarak da 1979'da yapılan İslam Devrimi sonrası olmak üzere farklı dönem ve ölçeklerde ambargo ya da yaptırımlara maruz kalmıştır. Özellikle 2004'te İran'da M. Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı olmasının ardından ülkede nükleer faaliyetlerin ivme kazanması başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler tarafından İran'ın nükleer silah üretme çabası olarak değerlendirilmiş ve bu gerekçeyle 2005'in başlarında İran'a uygulanan ambargolar artırılmıştır (<http://www.timeturk.com/iran-a-uygulanan-ambargonun-tarihcesi/haber-28499>). Bu yaptırımlar daha çok ekonomik etkili olup İran bankalarını ve İran ile iş yapan şirketlere finansman sağlayan kurumları hedef almakla birlikte etkileri daha kapsamlı olmaktadır. 2010'da uygulanmaya başlanan Birleşmiş Milletler (BM) yaptırımları ve 2010'dan

İtibaren etkisi ve kapsamı genişleyen ABD ve Avrupa Birliği (AB) yaptırımları (petrol, dış ticaret, bankacılık, sigortacılık, deniz taşımacılığı vb.) İran ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Özellikle ABD ve AB yaptırımları ülkenin bütçe gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturan petrol ürünleri ihracatını önemli derecede azaltmıştır. Zira İran'ın ihracat gelirlerinin % 80-90'ı, bütçe gelirlerinin ise % 40-50'si petrolden sağlanmaktadır. Petrol ambargosu ile birlikte uluslararası bankacılık sistemlerine aracılık eden Dünya Bankalar arası Finansal İletişim Kuruluşu olan SWIFT'de 2012'den itibaren İran bankalarına hizmet vermeyi durdurmuştur (DEİK, 2015:3-4). Bu olumsuzluklar sonucunda, İran'da ekonomik aktivite bozulmaya başlamış, bütçe açıkları artmış, İran Riyali değer kaybetmiş, enflasyon yükselmiş ve bütün bunların sonucu olarak ülkenin refah düzeyi düşmüştür.

4. İran'ın Coğrafi, Demografik ve Ekonomik Yapısı

4.1 Coğrafi ve Demografik Yapı

Tarihi İpek Yolu sayesinde eski çağlardan bu yana Avrupa ve Asya'nın kesişme noktasında yer alan İran'ın, petrolün bulunmasıyla stratejik konumu daha da önemli hale gelmiştir. Ham petrol taşımacılığının yoğun olarak yapıldığı Umman Körfezi, Basra Körfezi ve Hazar Denizine kıyıları olan İran; Türkiye ile 499, Afganistan ile 936, Irak ile 1458, Pakistan ile 909, Türkmenistan ile 992, Azerbaycan ile 432, Nahcivan ile 179 ve Ermenistan ile 35 km sınıra sahiptir (Ekonomi Bakanlığı İran Ülke Raporu).

İran nüfusu gerek etnik, gerekse dini gruplar açısından homojen bir yapıya sahip olmayıp farklı bölgelerde yoğunlaşmış farklı etnik ve dini unsurlardan oluşmaktadır (Yeğin, 2013: 71). Farklı etnisiteye sahip İran nüfusunun, kesin olmamakla birlikte %45'i Fars, %33 Azeri, %7 Kürt, %3 Arap ve %2'si ise Türkmenlerden oluşmaktadır.¹ Genel kanaat, Fars kökenli nüfus ile Türk kökenli nüfusun yaklaşık olarak birbirlerine eşit olduğu yönündedir. Nüfusun %90 Şii, %8 Sünni ve %2 Zerdüşt, Hıristiyan ve Yahudi nüfustan oluşmaktadır. İran'ın resmi dini İslam, mezhebi ise Caferi'dir (Bilgesam, 2015). Ocak 2015 itibarıyla 81 milyona 800 bin olan İran nüfusunun yaklaşık % 70'i kentlerde yaşamaktadır. İşgücünün sektörel dağılımı incelendiğinde % 25'i tarım, % 31'i sanayi ve % 45'i ise hizmetler sektöründe istihdam edildiği görülür. Tarım kesiminin istihdamdaki payı yüksek olmasına rağmen GSYİH'dan aldığı pay oldukça düşüktür. Bu yönüyle ülkede gelir dağılımı ile ilgili önemli sorunlar mevcuttur. Toplam nüfusun % 18'inin yoksulluk sınırının altında yaşadığı tahmin edilen İran'da nüfusun % 23.9'u 0-14 yaş grubunda yer almakta; % 71.1'i 15-64 yaş ve % 5.1'i 65 yaş ve üstüdür. Ülkede ortanca yaş Türkiye'ye göre daha düşük olup; 28.8'dir. Nüfus artış hızı % 1.24 olarak tahmin edilmiştir (Ekonomi Bakanlığı İran Ülke Raporu).

4.2. Genel Ekonomik Yapı

Dünya kesinleşmiş ham petrol rezervlerinin % 11.5'ine sahip olan ve Suudi Arabistan ile Kanada'nın ardından dünyanın en büyük 3. petrol üreticisi olan İran, doğalgaz rezervleri açısından da Rusya'nın ardından 2. sırada yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı İran Ülke Raporu). İran'ın 2014 yılı itibarıyla cari fiyatlarla GSYİH değeri 425 milyar dolar olup, yine cari fiyatlarla 5.442; satınalma gücü paritesine göre 17.302 dolar fert başına düşen gelir düzeyi ile dünyada Türkiye'nin de yer aldığı üst orta gelir grubunda yer almaktadır. İran, % 52 tasarruf oranı ile dünya ülkeleri arasında yüksek düzeyde tasarruf oranına sahip bir ülkedir (Kalkınma Bakanlığı Uluslararası Ekonomik

¹ Resmi kurumlar tarafından yapılan sayımlarda ülkede yaşayanların etnik kökene göre sayımı tespit edilmediğinden hangi etnik grubun ne miktarda olduğu kesin olmayıp, tahminden ibarettir.

Göstergeler, 2015: 26). Dışa kapalı ve müdahaleci bir ekonomik yapıya sahip olan İran ekonomisinin % 40'ı doğrudan, % 45'i ise dolaylı olarak devletin kontrolündedir. Ekonomik faaliyetlerin % 15'i ise, muhafazakâr işadamları tarafından yürütülmektedir. İran'da özelleştirme işlemleri yavaş olup, özelleştirilen kuruluşlar yarı-devlet kuruluşlarına dönüştürülmektedir (Ekonomi Bakanlığı İran Ülke Raporu). Ancak yaptırımların kaldırılması dönemi sonrası yaşanan gelişmeler önümüzdeki dönemde özel sektörün güçlendirilmesine yönelik daha aktif politikalar izleneceği beklenmektedir.

İran ekonomisinde enflasyon yüksek olup yüksek enflasyonun temel nedenlerinden biri, artan kamu harcamalarıdır. İran'da vakıf niteliğindeki birçok teşebbüsün vergi dışı bırakılması bütçe gelirlerinin düşmesine neden olmaktadır. Özellikle dar gelirli için yapılan kamu harcamaları bütçe giderlerinin artmasına neden olmuştur. Petrol fiyatlarının yüksek olduğu dönemlerde bu harcamaları finanse etmek kolay olmasına rağmen petrol fiyatlarının düşmesiyle bu tür harcamalar kamu bütçesine önemli yükler getirmiştir. Artan kamu açıklarının enflasyonu yükseltmesi nedeniyle 2010–2015 yıllarını kapsayan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının ana teması, enflasyonla mücadele ve yurtdışı yatırımların teşviki olarak belirlenmiştir. İşsizlik oranının yüksek düzeyde seyrettiği ülkede, öteden beri eğitilmiş işgücünün başka ülkelere göçü ülke ekonomisi için uzun vadede önemli bir sorun oluşturmaktadır.

Tablo 1. İran'ın Temel Makro Ekonomik Göstergeleri

Değişkenler	2011	2012	2013	2014
GSYİH (Milyar Dolar)	592	587	511	425
Büyüme (%)	3.7	-6.6	-1.9	4.3
Kişi Başına GSYİH (Cari fiyatlarla-Dolar)	7 874	7 710	6 631	5 442
Kişi Başına GSYİH (SAGP-Dolar)	17 949	16 846	16 553	17 302
Enflasyon (%)	20.6	27.4	39.3	17.2
İşsizlik (%)	13.3	13.1	12.9	12.8
İthalat (Milyar Dolar)	68	53	45	55
İhracat (Milyar Dolar)	130	84	64	65
Dış Ticaret Dengesi (Milyar Dolar)	62	30	18	10
Dış Ticaret Hacmi (Milyar Dolar)	198	137	109	120

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS/countries/IR?display=default>, 23.05.2016; Ekonomi Bakanlığı, İran Ülke Raporu, 2015

4.2.1. Dış Ticaret

İran Ekonomisinin dış ticaret yapısı genel olarak değerlendirildiğinde, yapısal bağımlılığın arttığı sektörlerin daha çok basit nitelikli tüketim malları sanayinden giderek daha teknolojik ağırlıklı kompleks ürünlere kaydığı gözlenmektedir (Ersungur vd., 2015, s.88).

İran Ekonomisine toplam bağlantı etkisi açısından bakıldığında, bağlantıların yüksek olduğu kilit endüstriler; 1970'li yıllarda; demir dışı metal sanayi, halı dokuma, deri ve deri ürünleri, kimya ve ilaç endüstrisi ve restoranlar, barlar ve gıda mağazaları gibi endüstrilerdir. 1980'li yıllarda ise; süt ürünleri, şeker ve küp şeker, kimyasal ürünler ve diğer malzemeleri, toptan ve perakende ticaret gibi endüstriler tespit edilmiştir (Karrari ve Ersungur, 2014: 11915). 1990'lı yıllarda kilit endüstriler; alüminyum ve diğer metal temel ürünleri, ayakkabı, deri ve deri ürünleri, süt ürünleri, restoranlar, kafeler ve gıda satış hizmetleri, ilaç ve ilaç ürünleri, kimyasal ürünler gibi endüstrilerdir. 2000'li yıllarda ise; radyo TV telekomünikasyonla ilgili cihazlar, ek parçaları ve motorlu taşıtlar

aksesuarları, bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağlar, diğer gıda ve içecek ürünleri, motorlu kara taşıtı, römork ve yarı römorklar ve ek parçaları ve aksesuarları ve tekstil gibi endüstriler ülkenin “kilit” endüstrileri olarak belirlenmiştir (Ersungur vd., 2015, s.88).

İran'ın petrol ve doğal gaz satışından elde ettiği gelirlere bağlı olarak 2008 yılında 106 milyar dolar olan ihracatı 2012 yılında 84 milyar dolara; 2014 yılında ise 65 milyar dolara kadar gerilemiştir. İhraç ürünlerinin büyük bölümü ham petrol ve işlenmiş petrol ürünlerinden; geri kalan kısmı da büyük ölçüde madenlerden oluşmaktadır. Döviz gelirlerinin çok büyük bir kısmı petrol ihracatının oluşturması nedeniyle, İran ekonomisi petrol fiyatlarındaki değişimlere aşırı duyarlıdır (DEİK, 2015:3). 2015 yılında petrol fiyatlarının 35 Dolara kadar düşmesi başta Rusya olmak üzere İran ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Bir örnek vermek gerekirse 2011 yılında 198 milyar dolar olan dış ticaret hacmi 2014 yılına kadar geçen dört yıl içerisinde artış bir yana ambargolar nedeniyle daha da azalarak 120 milyar dolara gerilemiştir. İhracatta yaşanan bu düşüşte İran'a uygulanan ambargonun önemli bir etkisi olduğu kesindir. Zira uygulanan ambargolar İran ekonomisini dış dünyadan soyutlamış; ambargoların yoğun bir biçimde uygulandığı 2011-2014 döneminde ithalatta durağanlık devam etmiş, ihracatın azalmasıyla da dış ticaret hacmi azalmıştır.

Tablo 2'de İran'ın en çok ithalat yaptığı ülkeler ve ithalat tutarları gösterilmektedir. Tabloda görüleceği üzere İran'ın en çok ithalat yaptığı ülkeler başta Çin olmak üzere, Hindistan, Güney Kore ve Türkiye'dir. İran'ın ihraç ürünlerinin büyük bölümünü ham petrol ve işlenmiş petrol ürünleri geri kalan kısmı da büyük ölçüde madenlerden oluşturmaktadır. En fazla ihracat yaptığı ülkeler ise yine başta Çin olmak üzere Hindistan, Güney Kore, Japonya ve Türkiye'dir.

Tablo 2. İran'ın İthalat ve İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Bin Dolar)

İthalat Yaptığı Ülkeler				İhracat Yaptığı Ülkeler			
Ülkeler	2012	2013	2014	Ülkeler	2012	2013	2014
Çin	11 598 799	1 4036 645	2 4340 266	Çin	24 869 408	25 389 864	27 506 898
Hindistan	2 572 134	5 433 901	4 404 314	Hindistan	13 349 275	10 031 595	11 246 347
G. Kore	6 256 525	4 480 902	4 167 300	Türkiye	11 964 613	10 383 217	9 833 329
Türkiye	9 922 580	4 192 511	3 888 292	Japonya	7 965 683	6 930 974	6 177 242
Almanya	3 307 315	2 506 274	3 235 8	G. Kore	8 544 429	5 564 403	4 578 071

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı İran Ülke Raporu

4.2.1.1. Türkiye-İran Dış Ticareti

Dış ticaretten bütün ülkelerin kazançlı çıkacağını ve serbest ticaretin bütün ülkelerin lehine olduğunu savunan klasik dış ticaret teorisine göre taşıma maliyetleri sıfır olarak kabul edilse de binlerce kilometre taşıma mesafesi olan ülkeler arasında yapılacak ticarete bu maliyetler büyük meblağlarla ifade edilmektedir. Ekonomi literatüründe çok bilinen bir kural olan yer çekim kanununa göre, iki ülke arasındaki ticaret hacmi, ülkelerin milli gelirleriyle doğru, aralarındaki mesafeyle ters orantılıdır. Küreselleşme ile birlikte coğrafi uzaklığın önemi azalmış görünse de “yer çekimi kanunu”na göre ülkeler arası mesafe arttığında taşıma maliyeti de artacağından ticaret caydırılmış olacaktır. Asya ülkeleri deneyiminde olduğu gibi coğrafi yakınlığı olan ülkeler arasında ticaret hacmi artacaktır.

Dışa kapalı ekonomik yapısı, uyguladığı dış ticaret kontrolleri, yüksek gümrük tarifeleri, tarife dışı engeller, bankacılık ve ödemeye ilişkin sorunlar, iki ülke arasındaki ulaşım ağlarının yetersizliği ve sınır kapılarında karşılaşılan sorunlar gibi engeller nedeniyle İran ile Türkiye arasında ticari ilişkilerin boyutu istenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Bu durumun sonucu olarak Türkiye ile İran arasında 1996 yılında 1 Milyar Dolar düzeyinde seyreden dış ticaret hacmi, 2000 yılına kadar önemli bir değişme olmamış; 2005 yılında 4 Milyar Dolar olan dış ticaret hacmi; 2008 yılı itibarıyla 10 Milyar Doları aşmıştır. 2012 yılında en yüksek seviye olan 22 milyar dolara ulaşan dış ticaret hacmi 2013 yılında 14.6 Milyar Dolara; 2014 yılında 13.7 milyar Dolara; 2015 yılında ise 9.7 Milyar Dolara düşmüştür. Ekonomi Bakanlığı tarafından 2014-2015 döneminde 16 ülke ile birlikte hedef ülke olarak belirlenen İran ile Türkiye arasındaki dış ticaret, enerji ithalatı nedeniyle her dönemde Türkiye'nin aleyhine gelişmektedir. Türkiye'nin 2015 yılında İran'dan yaptığı 6 milyar dolar ithalatı ile toplam ithalatının %2.9'unu bu ülkeden yapmaktadır. Yine 2015 yılı verilerine göre İran'a yapılan 3.6 Milyar Dolar ihracat ile toplam ihracatın %2.5'ini oluşturmakta ve Türkiye ihracatında 10. sırada yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı İran Ülke Raporu).

İran'ın en çok ithalat ettiği ürünler otomotiv ana ve yan sanayi, demir çelik, iş makineleri, ilaç, medikal ürünler ve gıda maddeleridir. Türkiye'nin İran'a ihracatında önem arz eden başlıca ürünler ise altın, çelik profil, otomotiv yan sanayi ürünleri, tütün ürünleri, sentetik iplik, inşaat aksamı, plastik levha ve elektrik motorlarıdır. Türkiye İhracat Meclisinin tahminlerine göre 2016 yılında özellikle turizm, otomobil, hazır giyim, tekstil, makine ve kimya sektörleri olmak üzere Türkiye'den İran'a yönelik ihracatın % 8-10 arasında artması beklenmektedir. Yapılan projeksiyonlar, iki ülke arasındaki son dönemlerde azalan ticaret hacminin önümüzdeki dönemde daha yukarılara çıkacağını göstermektedir.

Tablo 3. Türkiye-İran Dış Ticaret Değerleri (Bin Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2000	235.785	815.730	1.051.515	-579.945
2001	360.536	839.800	1.200.336	-479.264
2002	333.962	920.977	1.254.934	-587.010
2003	533.786	1.860.683	2.394.469	-1.326.897
2004	8013.031	1.962.059	2.775.090	-1.149.028
2005	912.940	3.469.706	4.382.646	-2.556.776
2006	1.066.902	5.626.610	6.693.512	-4.559.708
2007	1.441.190	6.615.394	8.056.584	-5.174.204
2008	2.029.749	8.199.689	10.229.449	-6.169.929
2009	2.024.863	3.405.986	5.430.849	-1.381.123
2010	3.044.177	7.645.008	10.689.185	-4.600.831
2011	3.589.635	12.461.532	16.051.167	-8.871.898
2012	9.921.602	11.964.779	21.886.381	-2.043.177
2013	4.192.776	10.383.117	14.578.893	-6.190.341
2014	3.886.735	9.833.329	13.720.064	-5.946.594
2015	3.665.217	6.096.265	9.761.481	-2.431.048

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı İran Ülke Raporu, (<http://www.ekonomi.gov.tr/05.01.2016>)

5. Türkiye İhracatının Bölgesel Dağılımında Doğu Anadolu'nun Konumu

Tarihin ilk çağlarından beri önemli ticaret bölgeleri ve yolları üzerinde yer alan Doğu Anadolu Bölgesi Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van olmak üzere 14 ilden oluşmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2'ye göre dört alt bölgeden oluşmaktadır. Bunlar; TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt), TRA2 (Kars, Ağrı, Ardahan, Iğdır), TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) ve TRB2 (Van, Bitlis, Hakkari, Muş) olmak üzere dört alt bölgeden oluşmaktadır.²

Bir ülkenin ya da bölgenin ihracatı o ülke ya da bölgedeki sanayinin gelişme düzeyinden, coğrafi faktörlerden, beşeri sermayeden, yeraltı ve yer üstü kaynaklardan, firma davranışlarından, dış pazara yakınlığından, lojistik ve ulaşım alt yapılarından büyük ölçüde etkilenmektedir. Tüm bu faktörlerin bir arada gerçekleşmesi mümkün olmamakla birlikte gerekli de değildir. Önemli olan karşılaştırmalı üstünlük teorisinin öngörüsüne uygun olarak her ülke ya da bölgede öne çıkan sektör ya da malların ihracatının yapılabilmesidir. Türkiye'de ihracatın bölgelere göre dağılımı incelendiğinde toplam ihracatın yaklaşık % 67'si Marmara Bölgesi tarafından gerçekleştirilmiştir. 2015 yılı itibariyle 883 milyon dolar ile Doğu Anadolu Bölgesinin toplam ihracat içerisindeki payı % 1 bile değildir. 2007 yılında 622 milyon dolar olan bölge ihracatı 2014 yılına az da olsa artarak 1.2 milyar dolara ulaştıktan sonra 2015 yılında Türkiye ihracatındaki düşüşe paralel olarak 883 milyon dolara düşmüştür. Bu verilere göre bölgede ekonomik, coğrafi ve sosyal koşulların etkisiyle geçmişten günümüze dinamik bir ihracat iklimi oluşturulamamış, düşük düzeyde seyreden bölge ihracatı bir türlü artırılamamıştır.

Tablo.4'de Türkiye genelinde ve Doğu Anadolu Bölgesinde ihracat değerleri, bölgelerin ihracattan aldığı paylar ve ihracatçı firma sayıları gösterilmektedir. 2015 yılı sonu itibariyle Türkiye'deki ihracatçı firma sayısı 65 bin olup, en fazla ihracatçı sayısı, en fazla ihracat yapan Marmara bölgesinde faaliyette bulunmaktadır. Bölgeler itibariyle Türkiye'de en az ihracatın yapıldığı ve en az ihracatçı firmanın olduğu Doğu Anadolu bölgesindeki ihracatçı firma sayısı 607'dir.

Tablo 4. Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesinin İhracat Değerleri (Milyon Dolar)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Türkiye	132.027	102.143	113.883	134.907	152.462	151.803	157.610	143.850
Doğu Anadolu	703	839	891	901	927	1.169	1.228	883
Türkiye'de Doğu Anadolu Bölgesinin Toplam İhracat İçerisindeki Payı (Yüzde)								
Türkiye	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Doğu Anadolu	0,5	0,8	0,8	0,7	0,6	0,8	0,8	0,6
Türkiye'de ve Doğu Anadolu Bölgesinde İhracatçı Firma Sayısı (Adet)								
Türkiye	48.144	48.591	50.379	53.282	56.440	60.117	63.587	65.107
Doğu Anadolu	448	568	591	559	610	623	631	607

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, <http://www.ekonomi.gov.tr/18.06.2016>.

² TRA1 alt bölgesi içerisinde olup Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi illeri arasında yer alan Bayburt, Doğu Anadolu Bölgesi illeri arasında yer almamaktadır.

5.1. Doğu Anadolu Bölgesinin İran'a Yönelik İhracat Potansiyelinin Değerlendirilmesi

İran, tüketim malları açısından büyük bir pazar olup tüketim malı ihtiyacının büyük bir bölümünü ithalat yolu ile karşılamaktadır. İran'a uygulanan ambargonun kaldırılması ile İran pazarında hâlihazırda geniş bir rekabet ortamının bulunmaması Türkiye için avantaj sağlasa da yaptırımlar sonrası bu pazarda faaliyet gösteren Çin ve Hindistan gibi ülkelere ilaveten batılı ülkelerin de yoğun ilgileri nedeniyle bu piyasada rekabetin daha da artacağı beklenmektedir. Buna rağmen iki ülke arasında son yıllarda ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki arzu, iki ülkenin ortak kültürel değerlere sahip olması ve sınır komşusu olması nedeniyle taşıma maliyetlerinin düşük olması gibi unsurlar Doğu Anadolu Bölgesi için önemli avantajlar sunmaktadır. Ne var ki illerdeki ihracat kapasitesinin düşüklüğü, illerdeki sanayi ve ticaretin gelişmemiş olması, lojistik alt yapılarının yetersizliği ve sınır kapılarında karşılaşılan sorunlar nedeni ile bölge illerinin İran ile olan ticari ilişkileri sınırlı düzeyde kalmıştır (DAİB, 2016: 21).

Doğu Anadolu İhracatçılar Birliği verilerine göre bölgeden İran'a ihraç potansiyeli olan sektörler ve bu sektörlerin İran'ın ithalatındaki payı aşağıda sıralanmaktadır (DAİB, 2016: 21-194):

Büyükbaş hayvanların eti ve kümes hayvanları: Doğu Anadolu bölgesinde gelir ve istihdam açısından önemli bir sektör olan hayvancılık sektörü, bölge için temel geçim kaynağı olarak tarım sektörü içerisinde en önemli paya sahiptir. Türkiye'de toplam hayvan varlığının 1/5'i bu bölgededir. Hayvancılık sektörü yüksek katma değer yaratma gücü ile bölge ihracatı için potansiyel özellikler taşımaktadır. Ancak son yıllarda et üretimi iç talebi karşılayamadığından yurtdışından ithal edilmektedir. Bu durum hem bölge hem de ülke genelinde üreticileri olumsuz etkilemektedir.

Son yıllarda hızla gelişen beyaz et sektöründe önemli ihracat pazarlarımızdan birisi İran'dır. Türkiye'nin İran'a yönelik beyaz et ihracatı ise İran'ın beyaz et ithalatının %12'si gibi oldukça düşük bir kısmını oluşturmaktadır. Türkiye'nin söz konusu üründe ihracat birim fiyatı (ton/bin TL) 2.76 iken; rakip ülkelerin ortalama ihracat birim fiyatı 2.2 civarındadır. Dolayısıyla beyaz et ihracatında Türkiye bu pazarda fiyat dezavantajına sahiptir. Türkiye'nin bu piyasadaki beyaz et sektöründeki rakipleri, % 55 pazar payı ile dünyada önemli bir beyaz et ihracatçısı olan Brezilya, BAE, Güney Kore, Almanya ve Portekiz'dir. Rusya ile birlikte İran, beyaz et pazarında önemli bir potansiyele sahiptir. Binlerce kilometre uzaklıkta olan Brezilya'nın bu pazardan %55 pay alması ilginç olduğu kadar düşündürücüdür.

Sütten Elde Edilen Tereyağı, Peynir, Süt Ürünleri Bal ve Yumurta: İran, Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi'nin en büyük süt üreticisi konumundadır. Süt ve süt ürünleri pazarında başta Rusya olmak üzere pek çok ülke, İran açısından potansiyel müşteri niteliği taşımaktadır (Donat, 2016). Ancak kanatlı hayvan sektöründe önemli bir pazar olan İran, yumurta sektöründe de önemli potansiyel barındırmaktadır. Dünya yumurta ihracatında Hollanda ve ABD'den sonra üçüncü sırada yer almamıza rağmen yumurta sektöründe İran'ın ithalatından aldığımız pay çok düşük olup; % 1 düzeyindedir. Bu üründe fiyat avantajı söz konusu olup bu sektörde rakipler Fransa (% 64.5), Yeni Zelanda (% 16.9), BAE ve Hindistan'dır. Bu pazara yakınlık ve fiyat avantajına rağmen pazar payının düşüklüğü önemli bir soru işareti oluşturmakta ve bu pazarla ilgili yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Yaptırımlar sonrası tüketim ürünlerinde görülen talep artışına paralel olarak, söz konusu ürün grubunda bölgemizden bu ülkeye yönelik olarak yapılacak ticaret hacminin artması öngörülmektedir.

Kuru Baklagiller: Ekonomi Bakanlığı verilerine göre İran'a tarım ve gıda ürünleri ihraç potansiyelimiz olan ürünlerin başında kuru baklagiller gelmektedir. Mercimek, nohut, fasulye, bezelye, bakla ve börülceyi içine alan baklagiller sektöründe kısmen de olsa fiyat avantajına sahip olduğumuz bu sektörde İran'ın ithalatından aldığımız pay ortalama %9 civarındadır. Ambargo sonrasında bu ürün grubunda ihracatın artması beklenmektedir. Ancak Türkiye'de kuru baklagiller üretimi yıllar itibariyle sürekli azalmaktadır. Bu sektörde kendi kendine yetmek bir yana iç piyasa arzının yetersizliği nedeniyle Türkiye önemli bir ithalatçı konumundadır.

Çikolata ve kakao içeren diğer gıda müstahzarları: Şekerli ve çikolatalı mamuller yüksek düzeyde sanayi yatırımlarına ihtiyaç duyulmadan Türkiye'nin hemen hemen her ilinde ve ilçesinde üretilmekte, sektörde farklı büyüklükteki işletmeler birlikte faaliyette bulunmaktadır. Bu sektörde Irak ile birlikte İran, önemli bir pazar olma özelliğini korumaktadır. Bu grup ürünlerde İran ithalatından aldığımız pay ortalama % 82 civarındadır. Türkiye'nin söz konusu ürün grubu fiyatında kısmen de olsa bu pazarda rekabet avantajına sahiptir. Ambargo sonrasında bu ürün grubunda ihracatın artması beklenmektedir. Bu pazardaki rakiplerimiz Almanya, Belçika, Danimarka ve İsveç'tir. Ambargo sonrası bu ürün grubunda da ticaret hacminin artacağı beklenmektedir.

Boyalar: Kimyasallar ve kimyasal ürünler imalatı sanayinde en yüksek katma değer oluşturan sektör boya sanayisidir. Türkiye'de boya sanayi son on yılda hızlı bir büyüme göstermiş, modern üretim ve teknoloji yapısına ulaşarak önemli bir büyüme sağlamıştır. Boya sanayi özellikle teknoloji ve inovasyon alanında sağladığı ilerlemeler ile birlikte ürün kalitesi olarak uluslararası alanda rekabetçi hale gelmiştir (İTO,2015a: XV). Boya ve yapı kimyasalları ihracatında İran, Türkiye için önemli bir pazardır ve bu ülkeye yapılan boya ihracatı her geçen gün daha da artmaktadır. Fiyat düzeyi olarak rekabet edebilir düzeyde olduğumuz bu sektörde İran ithalatından aldığımız pay ortalama % 9'dur. Bu pazarda en fazla paya sahip olan ülkeler Çin (%40) ve Hindistan (%21)'dir. Ambargo sonrası inşaat sektörünün canlanması ile birlikte boya sanayi için çok büyük bir pazar söz konusu olup, boya vb. sanayi sektörü ihracatı için önemli bir fırsat sunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı 2014 yılı verilerine göre Türkiye'nin boya ihracatında ilk sırayı İran almaktadır.

Şampuanlar, kozmetik ürünleri, parfümler, sabunlar, yıkama ve temizleme müstahzarları: İran, genç nüfus yoğunluğu ile Suudi Arabistan'dan sonra Ortadoğu'nun en büyük kozmetik tüketicisi ülkesidir. Bunun en büyük göstergesi ise ülkede kozmetik kullanan genç nüfusun yüksekliğidir. Bu nedenle İran, kozmetik ve kişisel ürünleri pazarı son yıllarda ciddi oranda büyümüştür. İran, kozmetik ve kişisel bakım ürünleri iç tüketimin önemli bir kısmını ithalat ile karşılamakta olup, artan düzeyde kozmetik ve kişisel bakım ürünleri ithalatı gerçekleştirilmektedir. İki ülke arasında imzalanan Tercihli Ticaret Anlaşması ile bu sektöre de İran tarife indiriminde bulunmaktadır. Özellikle temizlik ürünleri başta olmak üzere bu tür ürünler diğer ülke ürünlerine göre pazarda daha avantajlı konuma sahiptir. Benzer bir durum güzellik, makyaj ve cilt bakım ürünlerinde geçerli olup fiyat avantajımız olmasına rağmen İran'ın ithalatından aldığımız pay %14'tür. Bu sektörde yaklaşık %40 ile BAE, en büyük pazar payına sahiptir.

PVC profiller-çubuklar, plastik inşaat malzemeleri, plastiklerden eşya taşınmasına veya ambalajlanmasına mahsus malzemeler: Coğrafi yakınlık nedeniyle Pvc profiller-çubuklar ihracatında Irak'tan sonra önemli pazarlarımızdan birisi de İran'dır. Dünyada önemli ihracatçısı olduğumuz plastik hortumlar, borular ve bağlantı parçalarında İran ithalatından aldığımız pay ortalama %14; plastikten mamul çubuk ve

profillerde İran ithalatından aldığımız pay ortalama %73 civarındadır. Bu pazarda en büyük paya sahip ülke Çin'dir. Ambargo sonrası ambalaj, inşaat, elektrik-elektronik, beyaz eşya, otomotiv başta olmak üzere birçok sektöre plastik ürün üreten plastik sektöründe ticaret hacminin artması öngörülmektedir.

Pamuklu Mensucat: Dünyada önemli ihracatçısı olduğumuz bu üründe İran ithalatından aldığımız pay ortalama % 56 civarındadır. Son dönemde değişen tüketici tercihlerinin bir sonucu olarak İran'da giyim ve moda sektörüne olan talep arttığından bu ürünlere olan talep artmaktadır. Fiyat avantajına sahip olmadığımız bu sektörde İranlı tüketiciler kalite sorunu nedeniyle Çin malları yerine Türk markalı ürünleri tercih etmektedirler. Bu nedenle fiyat dezavantajına sahip olduğumuz bu piyasada pazar payımız yüksektir. İran'da kumaş üreticileri, pazardaki talebe bağlı olarak ev tekstiline yönelmişlerdir. Dolayısıyla ülkedeki büyük kumaş üreticilerinin önemli bir bölümü aynı zamanda ev tekstili üretimi yapmaktadır. Ambargo döneminde, kumaş sektörüne yeni yatırımlar yapılamamış ve mevcut üretim tesisleri modernizasyona gidememiştir.

Tekstil ve Giyim Eşyası: Uluslararası terminolojide 'tekstil' sözcüğü; tekstil, hazır giyim ve deri alt sektörlerini kapsayan genel bir terim olarak kullanılmaktadır. Fakat günlük konuşmalarda 'tekstil' dendiğinde çoğunlukla elyaf, iplik, kumaş ve hazır giyim sektörleri kapsayan bir alana işaret edilir (İTO, 2015b: xiii). Türkiye'nin önemli ihracatçı olduğu tekstil ve giyim sektöründe İran'ın ithalatından aldığımız pay ortalama % 6 civarındadır. Bu ürün grubunda Uzakdoğu mallarına göre Türk mallarının prestiji yüksek olup, İran halkı tarafından tercih edilmektedir. Ayrıca, İran'da tekstil sektörünün kullandığı teknoloji çok eski olup bu sektörde tekstil makinaları satışı da yapılabilmektedir.

Demir Çelikten İnşaat Malzemeleri/Boru Ve Bağlantı Parçaları: Türkiye, demir-çelik ve demir veya çelikten eşya ihracatında önemli ihracatçı ülkelerden biridir. Özellikle nükleer tesislerde kullanılacağı gerekçesiyle çelik sektörünün yatırımlar nedeniyle sınırlamaya tabi tutulması bu ülkeye olan ihracatın azalmasına neden olmaktadır. Buna rağmen, komşu ülkeler arasında en fazla ihraç ettiğimiz ülke İran'dır. Demir Çelikten İnşaat Malzemeleri/Boru ve Bağlantı Parçaları sektöründe İran ithalatından aldığımız pay ortalama % 24 civarındadır. Sınır komşusu olmanın sağladığı navlun avantajı ihracatımızı olumlu etkilese de bu sektörde en büyük pazar payı Çin'e ait olup bu ülkenin pazar payı % 60'düzeyindedir.

Otomotiv Yedek Parça: İran sanayisinin lokomotifini olan otomotiv sektörü dış rekabet karşısında yüksek vergi oranları ve kotalar ile korunmaktadır. Devlet tekelinde olan bu sektör, teknoloji transferi amacıyla son yıllarda yabancı ortaklıklar yoluyla yeni model araçların üretimine başlamıştır. Başta Nissan (Japon), Peugeot (Fransa), Renault (Fransa) ve Kia (Güney Kore) firmaları olmak üzere birçok ortaklık anlaşması imzalanmıştır (DEİK, 2015: 11).

Otomotiv yedek parça sektöründe ürün fiyatlarında rekabet avantajımız olmasına rağmen İran ithalatından aldığımız pay ortalama % 5 civarındadır. Ambargo sonrası İran, Türk otomotiv sektörü için cazip imkânlar sunacağına benzemektedir. Ayrıca, hâlihazırda kaliteli yedek parça sorunu yaşayan ülke, otomotiv yan sanayi sektörü için önemli potansiyeller taşımaktadır. Zira İran'da otomotiv sektöründe kalite düşüklüğü ve üretimin verimsizliği nedeniyle çeşitli sorunlar yaşamaktadır.

Ev ve Ofiste Kullanılan Ahşap Mobilyalar: Türkiye'nin mobilya imalatı sanayinde ihracat pazarları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Irak, mobilya sektörünün en önemli pazarı olup toplam ihracat içinde Irak pazarının payı %20'ye kadar yükselmiştir.

Türkiye'nin komşu ülkeleri olan, Gürcistan, Rusya ve İran mobilya sektöründe önemli pazarlardır (İTO, 2015: 11). Özellikle İran mobilya sektöründe Türkiye için önemli bir pazar olup, bu sektörde İran'ın ithalatından aldığımız pay ortalama % 34 civarındadır. Mobilya sektöründe iç tüketimin önemli bir kısmını ithalat ile karşılayan İran'da, ambargo sonrası iç tüketim artışına paralel olarak mobilya sektörü için önemli bir fırsat oluşturacağı beklenmektedir. Ayrıca iki ülke arasında imzalanan Tercihli Ticaret Anlaşması ile birçok üründe olduğu gibi mobilya ürünlerinde de İran'ın tarife indiriminde bulunması bu pazarda bizim mallara rekabet avantajı sağlayacaktır.

Yer kaplamaları/Halı-Kilim: Halı üretimi, ev ve makine halısı olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Türkiye, Çin'den sonra %15 pazar payı ile dünyada makine halısı ihracatında ikinci sırada yer almaktadır. El halısı ihracatında ise İran önemli bir ihracatçı konumundadır. Türkiye'nin el halısı ihracatında İran ilk on içerisinde yer almaktadır. Bu grup mallarda özellikle de yer kaplamalarında İran önemli bir pazar konumundadır. Ambargo sonrası ihracatı artması beklenen Yer kaplamaları/Halı-Kilim gibi mallarda İran ithalatından aldığımız pay yüksek olup ortalama % 48 civarındadır.

DAİB verilerine göre bölgeden İran'a ihraç potansiyeli olan diğer sektörler şunlardır (DAİB, 2016: 21):

-Aydınlatma Cihazları: Fiyat rekabeti açısından avantajlı olmadığımız bu sektörde İran ithalatından aldığımız pay düşük düzeyde olup ortalama % 1.5 civarındadır. Yoğun rekabetin olduğu bu piyasada %80 pazar payı ile Çin birinci sırada yer almaktadır.

-Medikal Cihazlar: Rekabet edilebilir fiyatlara sahip olduğumuz bu tür mallarda İran ithalatından aldığımız pay ortalama % 3 civarındadır. BAE, İsviçre ve Hollanda'nın bu pazarda önemli bir üstünlüğü söz konusudur.

-Ayçiçeği ve bitkisel yağlar: Türkiye'nin dünyada önemli ihracatçısı olduğu, ayçiçeği ve bitkisel yağlar grubunda İran ithalatından aldığımız pay ortalama % 22 civarındadır. Bu ürün grubunda ihraç ürünlerimiz kısmen de olsa fiyat avantajına sahiptir.

-Margarin: Bu üründe İran ithalatından aldığımız pay ortalama %15 civarındadır. Margarinde ihraç birim fiyatı dünya ortalamasına yakın seyretmektedir. Değişen tüketici tercihleri nedeniyle yurtiçi talebi azalan margarinde önemli bir ihracat potansiyeli söz konusu olup bu potansiyel pazarlardan birisi de İran pazarıdır.

-Elektrik Malzemeleri: Bu ürün grubunda İran ithalatından aldığımız pay ortalama % 8 civarındadır.

-Patates, geçici olarak konserve edilmiş sebzeler ve kurutulmuş sebzeler: İran önemli bir patates üreticisi ülke olup Irak pazarında en büyük paya sahiptir. Bu grupta Türkiye'nin avantajlı olduğu ürünler geçici olarak konserve edilmiş sebzeler ve kurutulmuş sebzelerdir.

-Plastikten Sofra Eşyası, Mutfak Eşyası, Laminat Parke, Ağaç Ürünleri ve Ağaçtan İnşaat Malzemeleri.

-Bademler, cevizler, kabuksuz-taze-kurutulmuş yemişler, kurutulmuş ve konserve edilmiş meyveler, bu pazarda ihraç potansiyeli olan diğer ürünlerdir.

Son olarak İran'a ihracat yapan firmaların aşağıda sayılan yükümlülükleri yerine getirmeleri gerekmektedir (Ekonomi Bakanlığı, <http://www.ekonomi.gov.tr/22.06.2016>):

-İran Sanayi ve Ticaret Odasından alınacak olan geçerli ticaret lisansına sahip olmak,

- İhracat ve İthalat Mevzuatı Kanun Yönetmeliği ekinde yer alan listede yazılı malların ithal şartlarına göre düzenlenmesi için gerekli belgeleri almış olmak,
- Döviz tahsisi yapmak ve Ticaret Bakanlığına kayıt yaptırmak,
- İlgili bankaların birinde kredi açmak,
- Hayvansal ve bitkisel ve sağlık karantinalarını konu alan ilgili mevzuatlar ile diğer ilgili yasalara uymak,
- Mal denetleme şirketi tayin etmek ve malın gümrükten çıkarılmasında gerekli onay belgesini almak,
- Gümrük harç ve vergileri vb. yükümlülükleri yerine getirmektir.

Ayrıca, kendine özgü ticari kuralları olan İran pazarında acente ve distribütörlük aracılığı ile iş yapma biçimi oldukça yaygınlaşmıştır. Bu nedenle İran pazarına girmek isteyen Türk firmalarının bu ülkede çalışabilecekleri aracı firmalar, pazara girme ve bu pazarda kalıcı olma açısından büyük fayda sağlayacaktır.

6. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye ile İran arasında coğrafi yakınlığın yanında bu coğrafi avantajı ticarete yansıtma amacıyla Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması ve son olarak Tercihli Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Buna rağmen iki ülke arasındaki ticaret hacmi istenilen düzeye çıkamamıştır. Üstelik Türkiye'nin enerji ithalatı dolayısıyla geçmiş dönemlerde iki ülke arasında var olan dış ticaret İran lehine bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Son olarak Ekonomi Bakanlığı tarafından 2015 yılında hedef ülke olarak belirlenen İran'a yönelik olarak uygulanan ambargolar iki ülke arasındaki ticaret hacminin azalmasına neden olmuştur. BM, ABD ve AB'nin bu ülkeye yönelik olarak uyguladıkları ambargolar mevcut ticari avantajların etkinliğini azaltarak bu avantajların ticarete yansımalarını engellemiştir.

Türkiye ile İran arasındaki ticaretin geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Gelinek noktada iki ülke arasında gerçekleştirilen ticaret yaptırımlar nedeniyle azalsa da bundan sonra artarak devam edeceği öngörülmektedir. Yaptırımlar sonrası dönemde Türkiye, başta enerji olmak üzere turizm, taşımacılık, inşaat, bankacılık, otomobil gibi birçok sektörde geniş bir iç pazara sahip bu piyasada daha aktif rol almak istemektedir. Türkiye doğal gaz ve ham petrol ithalatı dolayısıyla İran için önemli bir alıcı konumunda olup komşu ülkeler içerisinde en fazla ithalat yaptığı ülkedir. Bu ülkeye uygulanan yaptırımlar nedeniyle doğal gaz bedellerinin altınla ödenmesi ham petrol ithalatı hariç olmak üzere ithalatımızda önemli bir düşüş görülmemiştir. Ancak ambargo nedeniyle bu ülkeye yönelik ihracatımız azalmıştır. Dolayısıyla İran'a uygulanan yaptırımlar iki ülke arasındaki ticarete İran'ın lehine; Türkiye'nin aleyhine bir durum ortaya çıkarmıştır.

İki ülkenin daha fazla ticaret yapma isteği, ortak kültürel değerler, coğrafi yakınlık dolayısıyla taşıma maliyetlerinin düşük olması gibi unsurlar İran'a yapılacak ihracatta Doğu Anadolu Bölgesi için önemli avantajlar sunmaktadır. Uluslararası ticarete navlun giderlerinin toplam maliyetler içerisinde büyük bir meblağ oluşturması ve ülkeler arası mesafeler arttıkça navlun giderlerinin artması nedeniyle coğrafi yakınlığın komşu ülkeler/bölgeler arasında ticareti ivmelendirdiği bilinen bir durumdur. Ne var ki Türkiye-İran arasındaki inişli çıkışlı seyreden siyasi ilişkiler ticari ilişkileri etkileyerek makro düzeyde; bölgeye ait sorunlar nedeniyle mikro düzeyde ortaya çıkan sorunlar bu bölgeden yapılan ihracatın sınırlı düzeyde kalmasına neden olmuştur.

Bölgedeki ihracat kapasitesinin düşüklüğü, sanayi ve ticari altyapıların yetersizliği, lojistik alt yapı eksikliği, düşük ihracat bilinci ve sınır kapılarında yaşanan sorunlar nedeni ile Doğu Anadolu bölgesinin İran ile olan ticari ilişkilerin gelişmesinde belli başlı engeller olarak ortaya çıkmaktadır.

Son olarak İran ile Türkiye arasında faaliyete geçirilmesi planlanan serbest bölgenin sağlayacağı avantajlar nedeniyle iki ülke arasındaki ticareti daha da artıracığı beklenmelidir.

Özetle Türkiye ile komşuları arasındaki ticaret, *Yer Çekim Yasası*'nın öngördüğü şekilde işlememiş; genel olarak bütün komşuları ile özel olarak da İran ile coğrafi ve kültürel avantajını ticaretine yansıtamamıştır.

Kaynaklar:

- Akkutay, B. Lale (2014), Birleşmiş Milletler Antlaşması Çerçevesinde Ekonomik Yaptırımların Hukuki Niteliği, <http://tbddergisi.barobirlik.org.tr/m2014-111-1371/15.05.2016>
- Berber, Seçkin (2013), “Yaptırımların İran Ekonomisine Etkileri”, BİLGESAM, 26 Nisan 2013
- BİLGESAM, “İran İslam Cumhuriyeti: İç Durum ve Genel Ekonomik Görünüm”, Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu, 6 Mayıs, 2015/ <http://www.bilgesam.org/incele/2096/--1--iran-islam-cumhuriyeti--ic-durum-ve-genel-ekonomik-gorunum/#.Vo52uvmLTIU>
- Dağlı, Taha, “10 Soruda İran Ambargosu”, Sabah Gazetesi/20.05.2016
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), İran Ülke Bülteni, Şubat 2015
- Doğu Anadolu İhracatçılar Birliği (DAİB), İhracat Stratejisi ve Eylem Planı, Hedef Pazar Ürün Analizi, 2015
- Doğu Anadolu İhracatçılar Birliği (DAİB), Ambargo Sonrası Potansiyelleriyle İran Hedef Pazar Ürün Analizi, Ocak 2016
- Donat, İrfan (2016) Tarımda İran Etkisi, <http://www.bloomberght.com/yorum/irfan-donat/1848915-tarimda-iran-etkisi/>
- Ekonomi Bakanlığı İran Ülke Raporu, <https://www.ekonomi.gov.tr/12.04.2016>
- Ekonomi Bakanlığı, Sektör Raporları, <http://www.ekonomi.gov.tr/18.06.2016>
- Ekonomi Bakanlığı, İran’a İhracat Nasıl Yapılır?, <http://www.ekonomi.gov.tr/22.06.2016>
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Ham Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu, 2015, http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fSekt%C3%B6r+Raporu%2fHP_DG_SEKTOR_RPR.pdf
- Ersungur, Ş. M., Z. Ç. Yurttançıkılmaz, E. D. Ekinci, Ö. S. Emsen, (2015), İran Ekonomisinde Yaşanan Radikal Dönüşümlerin Yansımaları, Güneş Vakfı Kafdağı Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 6, Erzurum, ss.82-92.
- İstanbul Ticaret Odası (İTO), Mobilya İmalat Sanayi Raporu, 2015/ http://www.iso.org.tr/Sites/1/upload/files/ISO_Mobilya_Imalati_Sanayi_Sektor_Raporu_v3_2015-3968.pdf
- İstanbul Ticaret Odası (İTO), Kimyasallar ve Kimyasal Ürünler İmalatı Sanayi Raporu, 2015a/ http://www.iso.org.tr/sites/1/upload/files/ISO_Kimyasallar_ve_Kimyasal_Urunler_Imalati_Sanayi_Sektor_Raporu_2015-3987.pdf
- İstanbul Ticaret Odası (İTO), Tekstil Sektörü 2023 Stratejileri 2015b, <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0002697.pdf>
- Kalkınma Bakanlığı, Uluslararası Ekonomik Göstergeler, Ocak 2015, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/635/Uluslararası%20Ekonomik%20G%C3%B6stergeler%202014.pdf>
- Karrari, S., Ş. M. Ersungur, (2014), The Study of the Changes in the Dependence of the Economy of Iran upon Imports by the Application of Input-Output Approach, CADMO Journal - Social Sciences, Vol 22, No 1s, pp. 324-345, Roma.
- Oğuzlu, Tarık (2015), “İran Nükleer Anlaşması’nın Yeni Orta Doğu’ya Etkileri”, Bilgesam Analiz/Ortadoğu, No: 1243, 24 Ağustos 2015
- Ünal, Bekir (2015), “İran Nükleer Anlaşması ve Türkiye’ye Etkileri”, BİLGESAM, 15 Temmuz 2015
- Yeğin, Abdullah (2013), “İran Siyasetini Anlama Klavuzu”, SETA Yayınları
- İran’a uygulanan ambargonun tarihçesi, <http://www.timeturk.com/iran-a-uygulanan-ambargonun-tarihcesi/haber-28499/10.04.2016>
- CIA The World Factbook Economist, Intelligence Unit İran Main Country Report, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>
- World Bank, World Development Indicators, <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS/countries/IR?display=default>, 23.05.2016.